
Polemika

Imigrační politika, liberální principy a možnosti je uskutečňovat

Josef Koudelka

Vyškov

koudelkapv@seznam.cz

Úvodem

Když jsem se začal v roce 2010 zabývat problematikou imigrace, existovalo v českém prostředí jen minimum původních publikací, které se věnovaly buď vztahu etiky a imigrace, nebo dopadům imigrace na cílové a zdrojové země či na samotné imigranty. Byla to doba, kdy imigrace nebyla ani politickým tématem, které by využívaly politické strany v rámci předvolební kampaně,¹ ani důkladněji pojímanou problematikou výzkumu politických teoretiků. Český čtenář tak musel sáhnout po cizojazyčných titulech, zejména západních autorů. Kniha (resp. původně disertační práce) *Imigrace a liberalismus*,² kterou jsem publikoval v roce 2018, tak byla původně vedena ambicí přispět k iniciaci diskuse českých akademiků. Pokusil jsem se v ní přiblížit některé debaty, které už několik desetiletí v západních zemích vedli zejména odborníci zaměřující se na různé aspekty imigrace. Téma je proto v knize probíráno poměrně široce, zejména je zde nastíněna historie myšlení o (i)migraci a přehled různých argumentů, které jejich autoři vznesli jak ve prospěch, tak

1 Většina politických stran hájila spíše proimigrační strategii a vlády vytvářely motivační programy pro cizince ve snaze zapojit zejména cizince-specialisty do pracovních procesů v České republice. Více Koudelka, J., *Imigrace a politické strany v České republice (2010–2013)*. *Global Politics. Časopis pro politiku a mezinárodní vztahy*, 2014. Dostupné na: <http://www.globalpolitics.cz/clanky/imigrace-a-politicke-strany-v-ceske-republice-2010-2013>; [cit. 18. 4. 2021].

2 Koudelka, J., *Imigrace a liberalismus. Dopady migrace, teorie a možná řešení*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2018.

proti imigraci. Na základě prozkoumání řady skutečností jsem se následně pokusil navrhnout možnou verzi imigrační/azylové politiky, která by sice byla umírněně idealistická, přitom by však reflektovala i námitky kritiků koncepce *open borders*.

Následující text se zaměří na politickou etiku tematizující problematiku imigrace. Můj příspěvek je stručný a je pojat jako polemika, lze ho nejspíše charakterizovat jako dvě dílčí poznámky. Nejprve chci částečně okomentovat knihu Michala Trčky *Ne-propustné hranice. Teritorialita, biopolitika a etika*,³ která nahlíží na imigraci z několika zorných úhlů, přičemž se zaměřuje zejména na problematiku státních hranic. Z pohledu politické filosofie se jeví jako nejdůležitější její závěrečná část, která analyzuje morální ospravedlnění regulace imigrace. Následně se v druhé části tohoto textu zaměřím na kritické poznámky, které Michal Trčka publikoval ve své stati „Morální limity omezení migrace v liberální demokracii“ v tomto čísle *Filosofického časopisu*. Pokusím se zdůvodnit, proč není možné uskutečnit ideál liberální imigrační politiky, byť jej považuji za nejlegitimnější pojetí svobody člověka, které je obtížné teoreticky zpochybnit. Domnívám se totiž, že může sloužit jen k hodnocení praktické imigrační politiky, nikoli jako praktický návod pro státní administrativu.

Propustné hranice Evropy

Pár let před krizí, jež donutila miliony obyvatel Sýrie, Iráku nebo Libye, aby se vydaly hledat bezpečný domov mimo jiné i do Evropy, bylo v českém prostředí možno nalézt jen několik původních titulů seznamujících nás s debátami západních teoretiků řešících mnohdy i velmi složité etické otázky. Mezi prvními lze zmínit knihu manželů Andrey a Pavla Baršových *Přistěhovalectví a liberální stát. Imigrační a integrační politiky v USA, západní Evropě a Česku*,⁴ která stručně, ale výstižně klasifikuje, resp. charakterizuje odlišné imigrační a integrační politiky. Další knihou, která obsahuje část věnovanou etice imigrace, byl pak text Petra Štica *Migrace a státní suverenita. Oprávnění a hranice přistěhovačské politiky z pohledu křesťanskosociální etiky*.⁵ Obě zmíněné publikace nám přiblížily některá pojetí imigrační politiky, ani jedna však danou problematiku nepojala jako své hlavní téma.

3 Trčka, M., *Ne-propustné hranice. Teritorialita, biopolitika a etika*. Praha, Nakladatelství Epocha 2017.

4 Baršová, A. – Barša, P., *Přistěhovalectví a liberální stát. Imigrační a integrační politiky v USA, západní Evropě a Česku*. Brno, Masarykova univerzita–Mezinárodní politologický ústav 2005.

5 Štica, P., *Migrace a státní suverenita. Oprávnění a hranice přistěhovačské politiky z pohledu křesťanskosociální etiky*. Červený Kostelec, Pavel Mervart 2010.

Situace se však pod vlivem přílivu imigrantů do Evropy změnila a postupně bylo možné si i v Česku vybrat z řady překladů zahraničních textů i původních českých titulů. V roce 2017 mezi nimi vyšla i kniha politologa Michala Trčky *Ne-prostupné hranice Evropy. Teritorialita, biopolitika a etika*. Už její název naznačuje, že autorova pozornost je zaměřena především na různé atributy státních hranic (historické, sociologické, filosofické aj.), jejich ustavování, jejich legitimitu, ale také na důsledky, které z existence hranic vyplývají pro jednotlivce. Velkou část textu autor věnuje současné situaci v Evropské unii, ve které sice mizí hraniční kontroly, avšak souběžně se vytváří jiné hranice – mezi bohatými a chudšími státy; mezi těmi, které jsou členy eurozóny, a těmi, které se do tohoto projektu nezapojily.⁶

Michal Trčka ve své knize nepřináší jen přehled odlišných argumentací a různých pojetí hranic. Naopak se snaží ukázat přednosti a slabiny prezentovaných koncepcí a poukazuje na normativní konsekvence určité podoby regulace. Jeho pozice přitom není neutrální, nýbrž se jednoznačně hlásí ke kritikům důsledků nelegitimního dělení světa. Trčka přitom odkazuje na historickou proměnlivost hranic. Klade velký důraz na jejich nestálost a neustálé (pokud se na vývoj lidstva díváme s dostatečným odstupem) opětovné ustavování a tvoření skupinového „my“ a „oni“, přičemž poukazuje nejen na proměnlivost tohoto procesu, ale i na jeho nahodilost.⁷ „Z pohledu principů globální spravedlnosti se tak zabezpečení hranic bohatých států jeví rovněž jako zabezpečení jejich privilegií, která jejich občané často získávají jen na základě náhody narození, což znamená, že jim na ně tím pádem nevzniká žádný morální nárok, a chybí tedy morální argument, který by obhájil neprostupnost hranic z důvodu zachování hojnosti daného státu.“⁸

Normativně se Trčkova pozice blíží konceptu *open borders*, zejména svým důrazem na nezaslouženost místa narození lidí žijících v bohatých a klidných částech světa, a z toho plynoucích lepších životních šancí. Z jeho pohledu by bylo správnější, kdyby bohatší státy projevíly vstřícnější postoj vůči imigrantům. Trčka také poukazuje na neetické jednání majority, na upírání práv těm, kteří nejsou občany cílového státu, kritizuje využívání práce imigrantů ve prospěch „plnoprávných“ občanů.⁹ Ve své knize dává velký prostor především teoretikům hájícím větší propustnost hranic. Z této pozice kritizuje především metodologický nacionalismus, protože jak rozložení přírodního bohatství, tak místo narození jsou nahodilé, a nelze si proto nárokovat monopolní využívání nerostných zdrojů bohatství. Tento závěr podle Trčky

6 Trčka, M., *Ne-propustné hranice. Teritorialita, biopolitika a etika*, c.d., s. 67–68.

7 Tamtéž, s. 21.

8 Tamtéž, s. 126–127.

9 Tamtéž, s. 103–109.

nejen zpochybňuje samo stanovování hranic, ale legitimizuje i redistribuci bohatství směrem ke globálně chudým a rozrušování hranic mezi bohatým Severem a chudým Jihem.¹⁰

Byť text i argumentace Trčkovy knihy působí ve své obhajobě vstřícnější imigrační politiky poněkud jednostranně, lze jeho pozici vnímat jako legitimní, zvláště pokud nebudeme pojímat jeho knihu jen jako čistě teoretickou záležitost. Není v ní sice věnován dostatečný prostor kritickému představení různých koncepcí, přesto je třeba připomenout, že nevznikla stranou aktuálních politických debat, které často zdůrazňují spíše negativní konsekvence méně restriktivní imigrační politiky a mají na zřeteli především práva občanů nebo obyvatel cílového státu. Trčkovu knihu je tak možno vnímat jako pokus reagovat na koncepcce, které vycházejí z předpokladu, že stát, resp. jeho vláda mohou upírat lidem nacházejícím se vně jeho hranic práva, která mají obyvatelé, kteří v něm v současnosti žijí. Přitom tyto (restriktivnější) koncepcce důkladně nezkoumají, zda mají státy dostatečné oprávnění vylučovat jiné lidi ze svého území. Normativní předpoklady, které by dávaly státu právo upírat stejná privilegia potenciálním imigrantům, nejsou s potřebnou důkladností zkoumány a jsou vlastně mlčky pokládány za víceméně samozřejmé.

* * *

Trčkův článek „Morální limity omezení migrace v liberální demokracii“, publikovaný v tomto čísle *Filosofického časopisu*, se ke koncepci *open borders* hlásí mnohem otevřeněji než jeho výše zmíněná kniha. Trčka se domnívá, že ze zvažování konsekvencí imigrace nelze vyvodit dostatečné důvody k odmítnutí ideálu svobody pohybu a otevřených hranic. Teoretické zdůvodnění svého postoje nachází v preferenčním utilitarismu, zejména v jeho pojetí rovného zvažování zájmů, a to nejen našich, ale i těch, kterých se naše jednání dotýká. Z tohoto pohledu je důležité usilovat o zachování základních zájmů (např. zachování života) každého člověka a neomezovat migraci jen kvůli udržení úrovně blahobytu místní komunity. Mohli bychom říci, že uvedené tvrzení lze chápat dvojím způsobem. Jednak jako přijetí předpokladu, že samy konsekvence, i kdyby byly negativní, by neměly být důvodem k restrikcím, protože restrikce ze samé své podstaty nikdy nejsou legitimní reakcí na problémy, zvláště když je jejich důsledkem popření svobody. Jednak jako zdůraznění faktu, že případné negativní konsekvence nebyly v rámci empirického výzkumu dosud jednoznačně prokázány, a nemohou být tudíž základem i jen dočasného omezení imigrace.

10 Tamtéž, s. 91.

Osobně se domnívám, že právo imigrovat by nemělo být nadřazeno nad jiná práva a svobody a že je nutné přihlížet k důsledkům, které imigrace má, a to nejenom pro obyvatelstvo cílového státu; zvažovat je nutné i stav zdrojových států a dopady imigračních procesů na ně. Řadu let jsem se snažil analyzovat argumenty stoupců obou pojetí (otevřených i restriktivních) a komparovat různé studie, které se danou problematikou zabývaly. Výsledkem je spíše jen přesvědčení, že k jednoznačným závěrům v situaci existence mnohdy výrazně protichůdně vyznívajících empirických studií nelze dospět. Stoupců obou táborů si totiž mohou na podporu svých pojetí a koncepcí najít dostatek empirických potvrzení. Do určité míry tedy platí, že účinky imigrace mohou být pozitivní i negativní současně, resp. že pro některé skupiny obyvatel mohou být pozitivní (např. pro firmy zaměstnávající imigranty), zatímco pro jiné negativní (např. pro nekvalifikované zaměstnance aj.).

V tomto ohledu by bylo možné konstatovat, že omezovat svobodu pohybu na základě nejistých závěrů nelze ospravedlnit. Na druhé straně však vyvstává zásadní otázka, zda realizace ideálu svobody, skutečné odstranění překážek imigrace, bude mít (jen) podobně ambivalentní dopady. Dosavadní výzkumy jsou prováděny ve státech, kde určitá míra regulace existuje. Proto je možné jen spekulovat o tom, jak by vypadal svět bez hranic, resp. svět, v němž by byla uplatňována jen minimální regulace. Pokud by neexistovala reálná rizika a všichni by mohli žít, kde chtějí, bylo by adekvátní nadřadit princip svobody pohybu bez omezení nad jiná práva. Současný svět však tuto povahu nemá, a je proto nutné zvažovat imigrační politiku s opatrností a jistotu míru negativních konsekvencí předjímat.

Imigrační politika v mezích liberalismu

Pojetí imigrační politiky obsažené v mé knize *Imigrace a liberalismus* je liberální v tom smyslu, že respektuje práva všech lidí. Práva občanů bohatých a liberálních států nemají být nadřazena právům lidí pocházejících z chudých a neliberálních států. Skutečný pluralismus vyžaduje respektování jinnosti příslušníků různých kulturních okruhů a jsem přesvědčen, že do určité míry je odlišnost pro prosperitu a rozvoj kultury prospěšná. Podobně jako Michal Trčka si myslím, že zájmy všech je nutné brát vážně. Stejně tak se mi nezdá ospravedlnitelné nadřadit nějaký dílčí aspekt konkrétní společnosti (obranu ekonomických zájmů cílových států, snahu chránit kulturu před cizími vlivy apod.) nad obecné právo člověka svobodně imigrovat.

Na druhou stranu se ovšem domnívám, že i když státy vznikly nahodile a mnohdy násilně a že si monopolizují místní zdroje (které tudíž nemohou být použity ve prospěch chudších států), jsou důležitým stabilizátorem lidských životů. V okamžiku, kdy by vlivem nekontrolovatelného a náhlého pří-

chodu milionů imigrantů byly funkce liberálních států oslabeny, mohlo by to ohrozit jejich liberální charakter a na obecné úrovni konečkonců i realizaci liberálních ideálů. Současně si ale nemyslím, že něco takového musí nutně nastat. Naopak pokud zůstanou podstatné charakteristiky liberálních států zachovány (liberální práva, demokratický politický systém apod.), mohou vlády těchto států pomoci alespoň části imigrantů, a to buď přímo (jejich přijetím na své území), nebo nepřímo (poskytnutím finančních prostředků jiným státům, které cizince, zejména uprchlíky, přijímají). Je také možné usilovat o zlepšení situace přímo ve zdrojových státech – tak, aby jejich obyvatelé nebyli nuceni k migraci neúnosnými životními podmínkami, které nemohou vlastními silami ovlivnit. Přiměřená (tedy nikoli přísně restriktivní) imigrační politika je tak jednou z podmínek existence liberálně demokratického státu; a jen takový stát potom může realizovat vstřícnější imigrační politiku. Právo regulovat imigraci by ale mělo být současně chápáno i jako závazek: je třeba hledat cesty, jak situaci imigrantů (stávajících i potenciálních) ulehčit

Michal Trčka se domnívá, že polemizují s Kantovým pojetím dobré vůle, s jeho důrazem na deontologický přístup. I pro mne je však každý člověk vždy účelem jednání.¹¹ A v této souvislosti chci jen vyzdvihnout podstatný charakter liberálního státu, který – jak se mi zdá – mnohdy kritici méně restriktivních pojetí nedostatečně akcentují, tedy že skutečná obrana svobody člověka vyžaduje přiznání stejného rozsahu svobody všem. A pokud ji z nějakého důvodu na určitém území limitujeme, musíme si být zároveň vědomi toho, že toto naše rozhodnutí má problematickou legitimitu. Proto by mělo platit, že když jsme něco upřeli jiné lidské bytosti, měli bychom vždy hledat způsob, jak to napravit, jak naše přivlastnění si území, zdrojů a práva rozhodovat o cizincích kompenzovat – zvláště v případech, kdy víme, že naše pomoc je pro ně důležitá.

Důraz položený na následky je zase připomenutím, že svět je již nějak rozdělen, byť ne nutně spravedlivě, a chceme-li uchovat stát jako prostředek, který lidem zajišťuje liberální práva, musí mít stát možnost fungovat jako

11 Na druhé straně bych zde rád uvedl na pravou míru fakt, že Trčkova interpretace Kantova kategorického imperativu není přesná. Trčka říká, že s druhým člověkem máme vždy jednat jako s účelem o sobě, a nikoliv jako s prostředkem. Ve skutečnosti ovšem Kant pokládá důraz poněkud jinak, než jak dovozuje Trčka, protože kategorický imperativ nezní tak kategoricky: „Jednej tak, abys používal lidství jak ve své osobě, tak i v osobě každého druhého vždy zároveň jako účel a nikdy pouze jako prostředek.“ (Kant, I., *Základy metafyziky mravů*. Přel. L. Menzel. Vydání třetí. Praha, OIKOYMENH 2014, s. 48.) Je třeba také zmínit, že v poznámce pod čarou Trčka sice uvádí celý Kantův citát, ale v jeho vlastním textu slovo *pouze* nezaznívá. Lze si proto podle mého názoru oprávněně položit otázku, zda přesnější interpretace Kantova imperativu pojímaného v úplnosti nepřipouští jinou míru i obsah posouzení důsledků našeho jednání, než jaké uvádí M. Trčka.

jejich garant. Zvažování důsledků může být naopak vnímáno jak důslednější uplatnění liberálního přesvědčení – tedy za předpokladu, že posuzujeme dopady nějakého jevu na všechny zainteresované, nikoli jen negativní konsekvence dopadající pouze na jednu skupinu.

Dobrá vůle zde působí, jednoduše řešeno, jako skutečná snaha eliminovat tíživé situace nebo je alespoň minimalizovat, řešit problémy lidí, i když se to zdá v daných podmínkách nemožné. V takovém případě tedy nelze zavést restriktce jen na základě obavy z rizika, že imigranti naruší povahu kultury, pluralitní pojetí politického systému aj., zvláště pokud to není možné empiricky doložit. Potenciální, ale vlastně řádně nedoložené riziko by bylo nadřazené nad skutečné ohrožení lidí stojících na hranicích. Naopak kdybychom si vytkli jako cíl naplnění ideálu svobody imigrovat, nikdy bychom nebyli schopni jej v současném světě zcela uskutečnit – lidé by upřednostňovali, jak to činí již dnes, státy, které jsou příhodnější pro život.

Tak jako je právo na určitý prostor Země nezbytnou podmínkou života, je také podobně nutné připustit, že ne všichni můžeme žít v jednom prostoru. Nelze tedy chápat právo svobodně si zvolit místo k životu neomezeně – je nutné stanovit takové podmínky, aby bylo realizovatelné a současně spravedlivě diskriminační. Z tohoto pohledu se jeví preference určité skupiny imigrantů (v našem případě uprchlíků), kterým by státy měly umožnit imigrovat, popř. jim i jinak pomoci, jako vědomí si mezí. Porovnáme-li důvody, kvůli kterým musí odejít ze své vlasti uprchlíci, se situací environmentálních nebo ekonomických migrantů, jeví se důvody první skupiny jako mnohem naléhavější – jim někdo cíleně usiluje o život.

To by nás také mohlo vést k odmítnutí volby jen jedné ze dvou krajních pozic imigrační politiky, která nás nutí volit mezi *realismem* nebo *idealismem*. Spíše bychom měli hledat přednosti obou. Vědomí, že svět nelze změnit podle teoretických představ, minimálně těch radikálních, nás musí vést k hledání uskutečnitelného. Umírněné řešení by nemělo být ani čistě ideální koncepcí, která je neuskutečnitelná (absolutní svoboda pohybu nebo přijetí všech uprchlíků), ani pouhým stvrzením současného stavu se všemi jeho nespravedlnostmi (tím bychom je legitimizovali jako nutnou podobu sociálního světa, přestože mnohdy jsou jen výsledkem nahodilého historického vývoje). Takto sice nevytvoříme koncepci usilující o dokonale spravedlivou společnost, na druhé straně ale nebudeme marně usilovat o neuskutečnitelné.¹²

Michal Trčka v závěru svého článku „Morální limity omezení migrace v liberální demokracii“ píše, že souhlasí s Carensovým názorem, že pokud svoboda pohybu neohrožuje svobodu druhých, je nutné ji chránit. S tímto závěrem souhlasím. Také si nemyslím, že většina států má důvody zavádět přísné

12 Více Koudelka, J., *Imigrace a liberalismus. Dopady migrace, teorie a možná řešení*, c.d., s. 70–83.

restriktivní imigrační politiku. I naše liberální zdůvodnění ochrany svobody pohybu je dost podobné. Naše pojetí se tak mohou jevit jako identická. Lišíme se především v otázce tematizace limitů, které, jak se domnívám, mohou státy uplatnit. Trčkova pozice je abstraktnější, řeší v menší míře limity uskutečňování liberálních ideálů v praktickém životě. A jak se domnívám, je možné předpokládat, že kdyby viděl, že svoboda pohybu ohrožuje např. funkčnost liberálního státu, a tím i hlavního garanta svobody, připustil by i on omezení této svobody. Předpokládám ovšem, že by obdobně jako já i nadále trval na nějaké formě pomoci, třeba prostřednictvím transferu prostředků pomáhajícím potřebným státům. Nakonec se tedy domnívám, že se vzájemně příliš v našich pojetích nelišíme.¹³

13 V několika případech mi Michal Trčka ve svém výše publikovaném článku „Morální limity omezení migrace v liberální demokracii“ připisuje nesprávně některá tvrzení, která však nejsou má, ale naopak s nimi polemizuji. Například uvádí, že obhájí potřebnost jasné příslušnosti lidí k nějakému státu, jejího nepřilíhnutí proměnlivého členství a stálosti dělení na občany a ne-občany. Toto je však pojetí Fridericka Whelana, nikoli mé. Já se naopak domnívám, že pokud imigranti s občanskými právy tvoří větší skupinu, může nějaký subjekt stranického systému získat zájem o získání jejich hlasů a snažit se je integrovat právě tímto způsobem do politického systému. Rovněž není mým tvrzením, že kulturní odlišnost může narušit fungování liberálních států. Toto není má obava, ale protiimigrační argument Adama Jamese Tebbelho. Trčka, jak se zdá, výroky, kterými jsem chtěl ilustrovat kritiku migrace z pozice obránců uzavřené demokracie, mylně připsal mně, i když je u nich ve všech případech uveden zdroj. Více viz Koudelka, J., *Imigrace a liberalismus. Dopady migrace, teorie a možná řešení*, c.d., s. 118–121. Podobně nelze souhlasit s Trčkovým tvrzením, že jedním z důvodů, proč je podle mne nutné omezit migraci, je koncept státní suverenity. Jak si lze v příslušné kapitole přečíst, není tomu tak: „Suverén, kterým je v liberálně demokratickém státě lid, resp. jím zvolená vláda, by měl volit takovou imigrační politiku, která zohledňuje jak vlastní zájmy, tak nezbytné potřeby imigrantů, zejména uprchlíků.“ Tamtéž, s. 118.